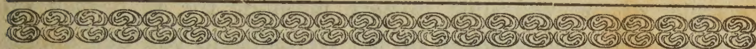
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 11. Maart 1927.

EISCH VAN SCHRIFTGEZAG OF EXEGESE?

door
Dr W. J. A. Schouten.

In het artikel „Wereldbeeld en Paradijsverhaal" (bl. 305—315, 367—381), waarin Dr G. Ch. Aalders zich opnieuw tegen mij richt, komen tal van vragen voor, die, naar het mij voorkomt, niet alle uitsluitend van rhetorischen aard zijn. Dit noopt mij nog eenmaal de pen ter hand te nemen en mijn standpunt uiteen te zetten. Mijnerzijds zal dit het laatste woord in deze discussie zijn.

Het is wel duidelijk, dat het bezwaar van Dr Aalders daarin bestaat, dat z. i. mijn standpunt de waarachtigheid van Gods Woord aantast. Hoe zou ik mij onmiddellijk aan zijn zijde scharen, indien hij er in geslaagd ware mij te overtuigen, dat dit het geval is. Maar wat voor hem eisch van Schriftgezag is, is voor mij een kwestie van exegese. Het spijt mij, dat ik er in mijn vorig artikel niet in geslaagd ben Dr Aalders te overtuigen, dat ik de waarheid der Schriftopenbaring niet alleen niet aantast, maar juist tracht te verdedigen. Dit is wel een der pijnlijkste ervaringen bij de theologische discussies, die het laatste jaar in de Gereformeerde pers gevoerd zijn, dat men langs elkander heen redeneert, dat argumenten, die de een van groote beteekenis acht, op den ander niet den minsten indruk maken, en dat ieder voor zich meent, dat zijn opvatting het best in overeenstemming is met den gemeenschappelijk aanvaarden grondslag.

Dr Aalders typeert zijn methode van Schriftuitlegging met de uitdrukking „een boom is een boom, een slang is een

slang". M. i. terecht. Deze methode van Schriftuitlegging werd ook door de Asser Synode toegepast. Ik had de vraag gesteld, of het wel juist is deze methode toe te passen op Genesis 3 zonder te letten op het wereldbeeld van den auteur en er zich rekenschap van te geven, dat het in dit hoofdstuk medegedeelde feit uniek is in de wereldhistorie.

Men kan er natuurlijk geen bezwaar tegen inbrengen wanneer deze regel wordt toegepast op geschriften uit den tegenwoordigen tijd, die handelen over ons bekende toestanden. En ook zal het weinig bezwaar ontmoeten dezen regel te gebruiken bij het reeds meermalen als voorbeeld aangevoerde hoofdstuk Exodus 2, omdat de auteur daar spreekt over zaken en begrippen, die ook in ons wereldbeeld een plaats hebben en hij gebeurtenissen bespreekt, die hemzelf tot in alle bijzonderheden bekend waren. Duidelijk blijkt uit de eerste hoofdstukken van Exodus, dat de auteur beschikt over zulk een kennis van de beschreven gebeurtenissen, dat hij er een voorstelling van heeft, die adaequaat is aan de werkelijkheid, evengoed als Lucas nadat hij de door hem te beschrijven geschiedenis naarstig had onderzocht.

Maar geldt datzelfde nu ook van wat de auteur bericht over wat voorviel in de kindsheid van het menschelijk geslacht, misschien tientallen van eeuwen voor zijn geboorte? Kan men Gen. 1—3 of, zoo men wil, 1—11 met Exodus 2 „op één lijn stellen" ? Uit de Schrift blijkt direct dat in de eerste hoofdstukken van Genesis geen sprake is van een kroniekmatige beschrijving, de geschiedenis van duizenden jaren wordt op enkele bladzijden verhaald. Slechts enkele hoofdmomenten worden aangestipt.

Nu heeft God bij de teboekstelling der Openbaring gebruik gemaakt van begrippen, die aanwezig waren in het bewustzijn van den auctor secundarius. Tweeërlei opvatting is mogelijk. Men kan meenen, dat de auteur, hetzij door ingeving hetzij door traditie, zelf beschikte over een kennis van den toestand op aarde vóór den zondeval, die geheel adaequaat was met de werkelijkheid. Maar dan heeft hij daarvan toch

mededeeling gedaan in woorden en begrippen, die in zijn tijd, vele eeuwen na den zondeval, bestonden. (Inzake het „zwaard" van den Cherub stemde Dr Aalders dit bereids toe). Ook kan men meenen, dat de auteur zelf niet beschikte over een volkomen, met de werkelijkheid adaequate kennis, maar dat God toch van de hem bekende begrippen gebruik heeft gemaakt om ons over de eerste geschiedenis van het menschelijk geslacht in te lichten. Hiervan vinden we vaak voorbeelden bij de profeten. Dikwijls had hun woord een dieperen zin dan zij zelf beseften. En nu meene men niet, dat dit alleen bij profetieën mogelijk is. De historie in de Heilige Schrift draagt steeds een profetisch karakter. Maar geldt dan ook nog zonder meer de regel „een boom is een boom" ?

Van nog meer belang is, zooals ik vroeger opmerkte, dat de ons in Genesis 3 medegedeelde geschiedenis uniek is in de wereldhistorie. De bedoeling van deze opmerking schijnt Dr Aalders geheel te zijn ontgaan. Maar het kan toch niet ontkend worden, dat dingen, die uniek zijn, ons medegedeeld moeten worden in begrippen of beelden, die niet geheel adaequaat zijn met wat zij voorstellen. Geldt ook dan nog de bovengenoemde regel ?

Ik kan het heel goed begrijpen en billijken, dat er Gereformeerden zijn, die trouw aan de Belijdenis en absoluut buigend voor de autoriteit van Gods Woord, uit de sobere mededeelingen der Schrift niet direct een conclusie durven trekken aangaande de vier bekende bijzonderheden in het Paradijsverhaal, maar een *non liquet* uitspreken en hopen en bidden, dat voortgaand Schriftonderzoek en historiestudie tot een juister inzicht zullen leiden. Het is toch te verwachten, dat een nauwkeuriger kennis van het oud-Joodsche wereldbeeld, waaraan de kleuren voor het Bijbelsch schilderij ontleend zijn, tot een beter verstaan zullen leiden. Dan zal het misschien duidelijk worden, *waarom* op deze wijze over den Verleider gesproken wordt en welke vorm van realiteit in het oud-Joodsche wereldbeeld aan den boom des levens en aan den boom der kennis des goeds en des kwaads werd toegekend.

Het meermalen genoemde historisch onderzoek van De Vuippens toont welk een rijk veld van studie hier nog open ligt.

Nu brengt Dr Aalders in dit verband de betrouwbaarheid der Heilige Schrift ter sprake, doch ten onrechte. Of het moet zijn, dat hij van een ander waarheidsbegrip uitgaat dan ik. Telkens treft het bij de discussies, die het laatste jaar gevoerd zijn, dat het ontbreken van een Gereformeerde kenleer zoozeer het trekken van scherpe conclusies belemmert en allerlei misvatting van bedoeling doet ontstaan. Door een enkel voorbeeld zal hier echter een wederzijdsch begrijpen mogelijk zijn. In de Heilige Schrift komen tal van chronologische mededeelingen en geographische aanduidingen voor, die naar onze begrippen niet heel nauwkeurig zijn. Noemt Dr Aalders daarom den Bijbel onbetrouwbaar ? In Mattheus 1 lezen wij, dat er van David tot Christus drie maal 14 geslachten zijn, terwijl toch wel vaststaat, dat er geen 42 geslachten in deze periode vallen. Is de Schrift hier onbetrouwbaar ? Of als er kleine verschillen bestaan tusschen de parallelverhalen bij de verschillende Evangelisten ? In den Bijbel vinden we woordafleidingen, die de tegenwoordige philologen als niet geheel juist beschouwen.[1]) Is hier het begrip onbetrouwbaar van toepassing ? In het Nieuwe Testament wordt de Pentateuch de boeken van Mozes genoemd, terwijl er Gereformeerde theologen zijn, er althans één is, die op goede gronden meent te kunnen aantoonen, dat Mozes niet de schrijver van den Pentateuch is. Moet deze godgeleerde nu de Schrift onbetrouwbaar noemen ? Bovenal, — de Heilige Schrift spreekt ons over God en de hemelsche heerlijkheid in beelden en begrippen, die ontleend zijn aan het aardsche leven, en die zeker niet volkomen adaequaat zijn met wat zij voorstellen. Maar zou het passen, dat wij daarom deze mededeelingen der Schrift minder betrouwbaar noemden ?

Ik twijfel niet, of Dr Aalders zal al deze vragen ontkennend

---

[1]) Vgl. artikel van Dr F. W. Grosheide, Geref. Theol. Tijdschrift, Jrg. XVI, bl. 328.

beantwoorden, maar dan zal hij ook niet kunnen volhouden, dat zij, die op goede gronden — in afwijking van wat naar de meening der Asser Synode de klaarblijkelijke bedoeling van het Schriftverhaal is — meenen, dat in Gen. 3 onder de slang de Satan te verstaan is, de historische getrouwheid der Schrift in twijfel trekken. En evenmin zal men dit mogen beweren van hen, die in verband met de nog niet voltooide bestudeering van het oud-Joodsche wereldbeeld of om andere redenen, in het jaar 1927 nog niet gereed zijn met een antwoord op de vraag, welke vorm van werkelijkheid aan de beide Paradijsboomen eigen was. Zoowel bij de bovengenoemde „moeilijkheden" als bij de exegese van Genesis 3 komt het er op aan de bedoeling der Heilige Schrift te verstaan. Wanneer het ons gegeven wordt de mededeelingen der Schrift naar hare bedoeling te gebruiken, dan kunnen wij er zeker van zijn, dat al wat in Gods Woord begrepen is, volkomen betrouwbaar is. Wie b.v. in den Bijbel een chronologie zoekt, die voldoet aan de eischen, die wij aan zulk een wetenschap stellen, zal zich teleurgesteld voelen en misschien zal hij den Bijbel onbetrouwbaar noemen. De fout ligt dan echter niet bij de Heilige Schrift, maar bij den lezer, die er iets anders in zocht dan God in Zijn Openbaring heeft willen geven. En zoo bestaat ook het gevaar, dat men bij oppervlakkige beschouwing van een bepaalde exegese meent dat zij aan de betrouwbaarheid der Heilige Schrift tekort doet, terwijl later blijkt, dat de fout hierin gelegen was, dat men aan het Goddelijk Woord menschelijke eischen gesteld heeft. Uit de geschiedenis der Christelijke kerk zijn vele voorbeelden van deze dwaling bekend.

Dr Aalders voert in dit verband een citaat aan uit Bavincks Dogmatiek en roept triomphantelijk uit: „Dit richt zich rechtstreeks tegen Dr Schouten". We moeten dit ontkennen.

In de eerste plaats merken we op, dat in den tijd van de Asser Synode meermalen van citaten uit de werken van Bavinck en Kuyper een gebruik is gemaakt, dat geen aanbeve-

ling verdient. Men kan niet verwachten, dat de Dogmatiek van 1906 antwoord geeft op vragen, die destijds in dien vorm niet aan de orde gesteld waren. Het is trouwens uit het verband duidelijk, dat Dr Bavinck zich richt tegen Roomsche theologen, die ten believe van de historische critiek van de Bijbelverhalen mythen maken, wat niets met mijn standpunt te maken heeft.

In de tweede plaats behoorde Dr Bavinck niet tot de professoren, die ieder jaar in droeve eentonigheid hetzelfde college-dictaat van verstarde wetenschap voordragen. Ook na de tweede uitgave van zijn Dogmatiek (1906) heeft hij zijn studie voortgezet en is hij op vele punten nog tot een dieper inzicht in de oplossing van actueele kwesties gekomen. Zoo is het van belang op te merken, dat de onderscheiding tusschen wereldbeeld en wereldbeschouwing, die men in de Dogmatiek niet vindt, wel gemaakt wordt in de rectorale oratie Modernisme en Orthodoxie (1911) en duidelijker op de bekende vergadering met moderne theologen op 17 April 1912 (Geref. Theol. Tijdschrift Jrg. XIII, bl. 92). Wie weleens een privatissimum-college bij Prof. Bavinck gevolgd heeft, weet, dat hij in de latere jaren ook de vraag van de historiebeschrijving der Heilige Schrift, in verband met nieuwere vragen, op eenigszins andere wijze belicht heeft dan in de Dogmatiek.

In de derde plaats wijzen wij er op, dat Dr Bavinck in hetzelfde hoofdstuk, waaruit Dr Aalders citeerde, dezen algemeenen regel gaf, die ook thans nog behartigd moet worden: „Zelfs in historische berichten is er soms onderscheid tusschen het feit, dat heeft plaats gehad en den vorm, waarin het voorgesteld wordt. Bij Gen. 1 : 3 teekent de Statenvertaling aan, dat Gods zeggen zijn wil, zijn bevel en daad is, en bij Gen. 11 : 5, dat dit menschelijk van den oneindigen en alwetenden God gesproken is. Deze laatste opmerking geldt eigenlijk van geheel de H. Schrift". Is dit een aanbeveling van den hermeneutischen regel, die thans opgeld doet: „een boom is een boom, een slang is een slang" ?

Om er nader over ingelicht te worden, of deze regel steeds de eenig juiste is, had ik een paar voorbeelden aangevoerd. Ik verwees naar 2 Kon. 2 : 11 en Matth. 4 : 5. Met verwondering en voldoening hoor ik Dr Aalders antwoorden, dat men op het verband moet letten en dat tweeërlei exegese mogelijk is. Heeft de Asser Synode ook op het verband gelet, toen zij aangaande vier bijzonderheden uit Gen. 3 een bindende uitspraak deed en andere gedeelten „vrij liet voor de exegese"? Heeft zij ook de mogelijkheid overwogen, dat er tweeërlei exegese mogelijk was?

Ook had ik verwezen naar de schildering van Christus' wederkomst in Mattheus 24. Zou men hier ook den zoo eenvoudigen regel willen toepassen, dat een wolk een wolk is? Ik heb er tot mijn spijt geen antwoord op ontvangen. Dit kan toch niet zijn, omdat Dr Aalders zou meenen, dat er een essentieel verschil bestaat tusschen historie en profetie, daar het niet aangaat in Gods Openbaring een dergelijke scheiding aan te brengen en in Mattheus 24 de wederkomst des Heeren niet aangestipt, maar in den breede geschilderd wordt.

Sprekend over het karakter van het Paradijsverhaal verwijst Dr Aalders om een voorbeeld van een unieke gebeurtenis te geven naar den zang der engelen in den Kerstnacht. Dit voorbeeld is wel zeer gelukkig gekozen. Zal iemand, zoo vraagt Dr Aalders, omdat het een uniek feit is, loochenen, dat de „menigte des hemelschen heirlegers" het „Eere zij God" gezongen heeft? Neen, natuurlijk niet, heeft iemand in onze Gereformeerde kerken het feit van den zondeval, of het feit van de verschijning van Satan aan Eva geloochend? Indien echter een volgende synode, op grond van de overweging, dat zingen zingen is, in een bindende uitspraak zou vastleggen, dat deze zang der engelen zintuigelijk waarneembare werkelijkheid is geweest, zoodat een willekeurig voorbijganger dit gezang zou hebben gehoord en verstaan, dan zouden wij daartegen aanvoeren, dat deze uitspraak niet op Gods Woord gegrond is. Wij zouden ook niet a priori

een exegese willen veroordeelen, die analoog is met die welke Prof. Hoekstra in zijn laatste rectorale oratie van Exod. 3 : 2 gaf. Hij schreef daar (Twijfel, bladz. 26 noot), dat het vuur van den braambosch wellicht „geen vuur was in den eigenlijken, physischen zin, maar een vuurgloed, als manifestatie van de heerlijkheid des Heeren en zichtbaar voor het door den Geest Gods verlicht oog".

In mijn referaat „Het wereldbeeld van den Bijbel" had ik de vraag gesteld, of men, naar de methode der Asser Synode exegetiseerend — immers alle is alle — uit Gen. 2 : 19—20 niet moest afleiden, dat 600000 dieren van Adam namen hadden ontvangen. In de achttiende eeuw, toen onze Gereformeerde theologie zoo sterk rationalistisch getint was, heeft men dezen tekst op deze wijze opgevat. Men ziet in boeken uit dien tijd nog wel platen, waarop een onafzienbare file van dieren uit alle deelen der wereld Adam voorbij marcheert. Ik meende, dat dit niet de bedoeling der Schrift was, maar dat onder „alle" dieren hier verstaan moest worden het beperkt aantal dieren, waarmede Adam in aanraking kwam en dat in zijn omgeving leefde. Het schijnt, dat het Dr Aalders geheel ontgaan is, dat ik over Gen. 2 : 19 sprak, hij maakt eenige opmerkingen over Gen. 3 : 1 en concludeert dan : „De heele opmerking gaat langs de zaak waar het om gaat". Ik kan daar het zwijgen aan toe doen, alleen is thans niet opgehelderd, of zij, die Gen. 2 : 19 opvatten in den door mij aangegeven zin, door Dr Aalders als „aanranders van het Schriftgezag" beschouwd worden.

Ik had nog verschillende andere momenten uit de Paradijsgeschiedenis aangevoerd, waaruit m. i. duidelijk bleek, dat de Asser methode van Schriftuitlegging niet de juiste kan zijn. Deze argumenten maken op Dr Aalders in het geheel geen indruk. Ik zal ze thans niet opnieuw bespreken. Op de kwestie der Paradijsrivieren kom ik straks nog terug, maar overigens volsta ik met eenige opmerkingen te maken over die bijzonderheden, welke te Assen van buitengemeen belang geacht werden.

Allereerst over de uitspraak der Synode aangaande de slang en haar spreken.

Het vorig jaar in April[1]) schreef ik naar aanleiding van deze uitspraak: „Indien dit beteekent, dat de slang was wat we zouden kunnen noemen: een gewone slang, dan worden de moeilijkheden eer grooter. Men dient dan wel in de Paradijsslang de moeder te zien van alle slangen, die op hun buik gaan. Maar wanneer de 2000 slangensoorten, die thans bekend zijn en in de zoölogie een orde vormen, en die zoozeer in grootte en voorkomen verschillen, alle van één slang afstammen, dan krijgen evolutieleer en Darwinisme thans hulp van een zijde, waarvan zij het nooit verwacht hadden."

Het had mij reeds verwonderd, dat geen enkel theoloog, die de exegese der Synode verdedigde, op deze opmerking is ingegaan, ook Dr Aalders niet, toen hij een uitvoerig artikel tegen mij schreef. Uit het laatste artikel van Dr Aalders begrijp ik, dat dit door mij aangevoerde argument als te onbeduidend ter zijde werd gelegd. Nu komt het bij een debat vaker voor, dat men de argumenten van een tegenstander niet terstond op de juiste waarde taxeert. Het bevreemdt mij echter zeer, dat Dr Aalders uit de omstandigheid, dat ik in mijn repliek dit argument niet opnieuw aanvoerde, afleidt, dat ik het heb laten vallen. Deze illusie moet ik hem ontnemen.

Ten volle handhaaf ik bovenstaand citaat en ik neem gaarne de gelegenheid te baat om het nogeens te onderstrepen. Ik acht persoonlijk dit argument van voldoende importantie om de uitspraak der Synode inzake de slang vooralsnog als een noodlottige vergissing te beschouwen.

Daar ik mij steeds ten sterkste tegen de evolutieleer verzet heb, heeft het mij pijnlijk getroffen, dat een Generale Synode een uitspraak deed, waardoor m. i. de evolutie werd binnengehaald, en dat terwijl nog nauwelijks 25 jaren verloopen zijn, sinds Dr A. Kuyper zijn machtige oratie tegen de Evolutie hield. En nu wil ik wel aannemen, dat men niet opzettelijk

[1]) Orgaan Chr. Nat. en Geneeskundigen 1926, bladz. 29.

zich op het standpunt der descendentieleer geplaatst heeft. Maar dan moet ik bij tal van mannen, die ik en om hun arbeid in onze kerken en om hun persoon hoogacht, een tekort aan natuurwetenschappelijke kennis constateeren van zoo ernstigen aard, dat ik het bij mijn leerlingen in de laagste klassen van het gymnasium met een onvoldoend cijfer zou straffen. Dat is even pijnlijk.

Uit Gen. 3 vers 14 en 15 blijkt duidelijk, dat de slang en haar zaad vervloekt zijn. Maar wanneer met de slang een dier bedoeld is, dan moeten onder haar zaad haar afstammelingen verstaan worden. Er is geen enkel argument aan te voeren voor de opvatting, dat onder het zaad van een dier iets anders verstaan zou moeten worden. In ieder geval kan onder het zaad van een slang niet worden verstaan de verzameling van dieren, die met de afstammelingen der slang een paar kenmerken gemeen hebben, maar er in geen enkel genealogisch verband mede staan.

Het is een vaststaand resultaat van de natuurwetenschap, dat de thans levende slangen niet de afstammelingen zijn van een enkel slangenpaar. De ratelslang en de adder — om eens twee van de 2000 soorten te noemen — zijn in het systeem der vertebrata in eenzelfde orde ondergebracht, omdat zij punten van overeenkomst hebben, maar er bestaat geen genealogisch verband tusschen. De jongen van ratelslangen zijn steeds weer ratelslangen. Wanneer in Genesis 3 eens stond, dat de leeuw en zijn zaad vervloekt werd, zou men dat dan zoo willen uitleggen, dat b.v. ook het hermelijntje vervloekt werd, omdat dit met de leeuw tot dezelfde orde, die der roofdieren, behoort?

En nu voere men hiertegen niet aan, dat bij deze redeneering aan de resultaten der wetenschap te groote beteekenis gehecht wordt. Wij gelooven, dat de resultaten der natuurwetenschap niet slechts mogen, maar ook moeten gebruikt worden om te komen tot een beter inzicht in de bedoeling der Heilige Schrift. De gevallen, waarin de exegeet resultaten der natuurwetenschap kan benutten, zijn niet zoo talrijk als die

waarin de vondsten van de geschiedvorsching gebruikt kunnen worden, maar dit is toch geen reden om de natuurwetenschap te negeeren. Onze bekwaamste Gereformeerde exegeten hebben steeds een dankbaar gebruik gemaakt van de resultaten van het profane historie-onderzoek. Wanneer, om een voorbeeld te noemen, Dr Aalders bij de verklaring van Jeremia 4—6 wil vaststellen, welke vijand uit het Noorden bedoeld wordt, maakt hij gebruik van zijn kennis der historische geographie en oude geschiedenis. Wie hier niet mede rekent zal wellicht meenen, dat door den profeet over een inval der Skythen wordt gesproken, of hij zal niet durven beslissen of Skythen dan wel Chaldeeën bedoeld zijn. Maar Dr Aalders kan, dank zij zijn aan buiten-Bijbelsche gronden ontleende historiekennis, met tal van argumenten aantoonen, dat hier over een inval der Chaldeeën geprofeteerd wordt. Uit de nieuwere Gereformeerde theologische literatuur zouden vele dergelijke voorbeelden aangevoerd kunnen worden.

Een dergelijk geval doet zich, naar het mij voorkomt, voor bij de exegese van Genesis 3. Wanneer men dit hoofdstuk oppervlakkig leest en buiten zijn verband beschouwt, meent men, dat over een dierlijke slang gesproken wordt. Aan verschillende andere uitspraken der Heilige Schrift kan men argumenten ontleenen voor de opvatting, dat de slang een naam voor Satan is. Het is denkbaar, dat een exegeet, die zich beperkt tot de gegevens der Schrift, het moeilijk acht een keuze tusschen beide opvattingen te doen. Maar dan kan zijn kennis van de dierenwereld hem van nut zijn en hem tot een beslissing brengen.

Eigenaardig is, dat Dr Aalders mij in dit verband rationalisme verwijt, want dit argument keert zich niet alleen tegen mij, maar ook tegen de Asser Synode. Deze schreef ter adstrueering van haar exegese van Genesis 3 : 15 : „Tusschen de vrouw en haar zaad d. i. de menschheid, en de slang en haar nakroost zal vijandschap bestaan. En die voorzegde vijandschap is werkelijkheid geworden." „De mensch is geen vriend van de slang ; ze is een schepsel, dat hem tegenstaat en om

haar doodende macht door hem gevreesd, gehaat en gedood wordt. En de slang is de vijandin van den mensch, die hem aanvalt en poogt het doodend vergif te drijven in zijn bloed." (Open Brief bladz. 12). Dr Aalders moge een dergelijke redeneering een rationalistisch argument noemen, ik meen, dat er geen enkel bezwaar tegen bestaat, dat de Synode haar natuurbeschouwing aanvoert ter verdediging van haar exegese van Gen. 3 : 15. Het eenige verschil op dit punt tusschen de Synode en mij bestaat daarin, dat ik op goede gronden meen te kunnen aantoonen, dat mijn natuurbeschouwing meer juist is dan die der Synode.

Tegen het gebruik maken van de resultaten der natuurwetenschap kan dan ook geen bezwaar worden ingebracht. Ook van de biologie geldt, wat Dr H. Bavinck (Gereformeerde Dogmatiek II, 535) schreef over de geologie: „Niemand heeft en niemand kan eenig bezwaar hebben tegen de feiten, welke de geologie aan het licht brengt. Die feiten zijn evengoed woorden Gods als de inhoud der Heilige Schrift en dus door ieder geloovig te aanvaarden." Het is een misvatting, wanneer men de door de Synode in haar Open Brief gememoreerde feiten als vaststaande resultaten der natuurwetenschap beschouwt. Tegen de methode der Synode kan echter op zichzelf geen bezwaar worden ingebracht.

Wel heb ik echter ernstig bezwaar, tegen de beschouwingen die de Synode ontwikkelt in haar Rapport over mijn bezwaarschrift (Acta, bijlage LV). Nu Dr Aalders dit bezwaarschrift ter sprake brengt, meen ik daar even op te moeten wijzen. De Synode sprak in dat Rapport uit:

„*a* dat de Synode niet heeft verklaard, dat slechts één slangenpaar zou zijn geschapen;

b dat door Dr Schouten niet bewezen wordt, dat de rechtvaardigheid Gods eischt, dat het eene schepsel slechts om een ander schepsel vervloekt kan worden, wanneer beide met elkaar in physisch (hier zal wel bepaaldelijk bedoeld zijn: genealogisch) verband staan."

We merken daarbij op, dat de eerste uitspraak in het ge-

heel geen hout snijdt, want de Synode zal van haar standpunt toch zeker niet ontkennen, dat slechts één slang het instrument van Satan was. En dan van tweeën één : de thans levende slangen stammen af van de bewuste paradijsslang of zij stammen er niet van af. Het eerste gevoelen is volgens den Open Brief (bladz. 12) de Synode toegedaan, het tweede gevoelen acht ik juist.

De bewijskracht van de tweede opmerking ontgaat mij geheel. Het ging over de bijzondere vervloeking van de slang in het Paradijs en dan blijkt toch uit Gen. 3 : 14 en 15 duidelijk, dat *het zaad* der slang vervloekt wordt. Op het standpunt der Synode kan, zooals wij boven reeds opmerkten, onder het zaad der slang niet anders worden verstaan dan de dieren, die van de slang afstammen.

Veel ernstiger bezwaar heb ik tegen de beschouwingen, die de Synode aan haar antwoord vastknoopt. Daarin vinden we een — ik wil gaarne aannemen ongewilde en onbewuste — afbuiging van de Gereformeerde lijn. Voortdurend worden daarin tegènover elkaar gesteld onze menschelijke kennis van de natuur en de Schrift. Daarbij identificeert de Synode dan haar opvatting van de Schrift met de Schrift zelve. Feitelijk komt het standpunt der Synode daarop neer, dat wij zelfs zonder het intermediair van ons verstand de Schriftopenbaring ten volle verstaan, en dat wij ook met ons verstand van Gods Openbaring in de natuur niets weten, wat mij niet ten volle in overeenstemming schijnt met wat wij in artikel 2 der Confessie belijden.

De zuiver Gereformeerde, op Gods Woord gegronde opvatting is daarentegen m.i. de volgende. God heeft zich geopenbaard in de natuur en God heeft zich geopenbaard in de Heilige Schrift. Tusschen deze beide openbaringen kan geen conflict bestaan, omdat God niet liegen kan. De menschelijke kennis van de natuur — 's menschen wereldbeeld of natuurbeschouwing — is feilbaar en onvolkomen, de menschelijke kennis van de Schrift — 's menschen Schriftbeschouwing — is feilbaar en onvolkomen. Wanneer er een conflict is tus-

schen natuurbeschouwing en Schriftbeschouwing moet één van beide onjuist zijn. In zulk een geval kan de natuurbeschouwing falen, de historie is er om aan te toonen, dat bij vele dezer conflicten later de Schriftbeschouwing onjuist is gebleken.

Uit de uitvoerige bespreking van dit eene punt leide men niet af, dat ik geen waarde hecht aan de andere argumenten, die uit andere deelen der Schrift of uit onze kennis der natuur worden aangevoerd voor die exegese van Gen. 3, welke de slang als een verschijningsvorm van Satan opvat.

Dr Aalders meent, dat ik mijn bezwaar, dat berust op de uitspraak „stof zult gij eten", direct zal laten vallen, indien hij mij mededeelt, welke opvatting Holzinger hiervan heeft. Tot mijn spijt is dit niet het geval. Holzinger en andere moderne uitleggers vatten het Paradijsverhaal op als een mythe. Voor dergelijke exegeten geeft de uitdrukking „stof zult gij eten" in het geheel geen moeilijkheid, maar wel voor hen, die bekend zijn met de resultaten der natuurwetenschap en die krachtens hun Schriftgeloof in deze uitspraak een thans vervulde en zich vervullende profetie zien.

Om deze redenen heb ik vooralsnog bezwaar de uitspraak der Synode aangaande de slang als juist te erkennen. Eenigszins anders staat het met haar uitspraak aangaande de beide bizondere Paradijsboomen. Nooit heb ik ontkend, dat de opvatting der Synode op dit punt ook voor mij de meest waarschijnlijke is. Ook alle het laatste jaar afgezette en geschorste predikanten zullen, naar ik verwacht, toestemmen, dat de exegese van de Synode aangaande de Paradijsboomen de meest waarschijnlijke is. Mijn bezwaar was, dat deze uitspraak niet voldoende op Gods Woord gegrond was, daar er geen gronden uit de Schrift voor aangevoerd waren en de andere plaatsen der Schrift, waarin over een „boom des levens" gesproken wordt, buiten beschouwing werden gelaten. Nu had de Synode wel gesproken van den klaarblijkelijken zin van het Schriftverhaal, maar daartegenover had ik aangevoerd, dat in vroeger tijd tal van ernstige Schrifton-

derzoekers een andere opvatting als den klaarblijkelijken zin van het Schriftverhaal gezien hadden. Ik had in dit verband verwezen naar de historische studie van I. de Vuippens, en in alle bescheidenheid gevraagd, of de onjuistheid van deze andere opvatting niet moest worden aangetoond.

Dr Aalders stelt het voor, alsof deze voorstellingen zijn ontstaan in den tijd, waarin de vroegste geciteerde werken zijn geschreven, d. i. ongeveer 200 voor Christus. Bewijzen hiervoor voert hij niet aan. Wanneer men eenmaal dit standpunt heeft ingenomen, is het uiteraard gemakkelijk mijn opvatting, dat deze oud-Joodsche voorstellingen van invloed zouden kunnen zijn geweest op den vorm van het Paradijsverhaal, te ridiculiseeren en „uit historisch oogpunt meer dan bedenkelijk" te noemen.

Men zal echter niet kunnen ontkennen, dat de kans, dat een commentator den juisten zin van een geschrift verstaan heeft des te grooter is naarmate het tijdsverschil tusschen hem en den auteur kleiner is. Ook dient men er wel op te letten, dat de opvattingen over het Paradijs, die in de laatste eeuwen voor en de eerste van onze tijdrekening als juist aanvaard werden, niet naast of los van den Bijbel ontstaan zijn. Naar de innige overtuiging van de destijds levende theologen waren deze opvattingen in overeenstemming met den klaarblijkelijken zin van het Schriftverhaal.

Nooit heb ik gemeend of verdedigd, dat de kerkvaders den diepen zin van de Openbaring, die God in de eerste hoofdstukken van Genesis gaf, ten volle zouden hebben verstaan. Maar wel zijn, en dat was alleen mijn bedoeling, uit een historisch onderzoek als van De Vuippens, een drietal conclusies te trekken.

Eeuwen lang heeft men een geheel andere opvatting van het Paradijs dan de Asser Synode voorstond, beschouwd als den klaarblijkelijken zin van het Schriftverhaal. Maant dit niet tot bescheidenheid en voorzichtigheid bij de verdediging van wat ons voorkomt de klaarblijkelijke zin te zijn?

Ten onrechte meende de Asser Synode, dat haar uitspraak

was „in overeenstemming met wat al de eeuwen door in heel de christelijke kerk het gevoelen der meest uitnemende godgeleerden is geweest". *(Woord van vermaan aan de kerken.)*

De zaak, die het laatste jaar onze kerken beroert, betreft een kwestie van exegese en niet van geloof of ongeloof. Of zou men van de kerkvaders, die bij de kerk van alle eeuwen om hun vroomheid en geleerdheid in hoog aanzien stonden, thans plotseling durven constateeren, dat zij de Heilige Schrift niet geloofden.[1])

Het komt mij voor, dat deze vragen onder het oog gezien moeten worden en dat het niet aangaat er zich van af te maken met de opmerking, dat de geciteerde literatuur afkomstig is uit een periode, die „zich kenmerkt door een buitengewoon welige fantasie". De bedoelde voorstellingen vindt men trouwens tot bij Thomas van Aquino.

Inzake de Paradijsrivieren schrijft Dr Aalders, dat ieder Gereformeerd theoloog het eens is met wat Dr Noordtzij hierover heeft geschreven. Indien Dr Aalders het niet verklaarde, zou ik het niet gelooven. Ik verheug er mij echter over. Deze zeldzame eenstemmigheid maakt het wel de moeite waard er zich nauwkeurig rekenschap van te geven, welke opvatting Dr Noordtzij hierover heeft.

Hij schrijft: „Bij al deze pogingen wordt echter vergeten, dat we bij de vraag: wat bedoelt Gen. 2 : 10—14? niet mogen uitgaan van hetgeen wij van de geografische structuur weten, maar van het antieke wereldbeeld, dat ook den gewijden schrijver van Gen. 2 gemeenzaam was. Van den omvang der aarde had men oudtijds geen voorstelling. De kring van het bekende was veel kleiner dan tegenwoordig. Men zag de aarde als een schijf, waarvan Zuid-Babylonië, het stamland der menschheid, het middelpunt was. Deze schijf dacht men zich omgeven door de wateren der wereldzee, welke als een groote rivier bij dit middelpunt ontspringt en zich van hier uit in vier armen vertakt."[2])

[1]) Vgl. Acta Asser Synode Art. 229 en Open Brief bladz. 14.

[2]) Gods Woord en der eeuwen getuigenis, bladz. 108.

Men lette er op, dat Dr Noordtzij niet zegt, dat onze kennis van den loop der rivieren in de grijze oudheid tekort schiet om de mededeeling aangaande de Paradijsrivieren te begrijpen. Hij verklaart, dat onze kennis van het antieke wereldbeeld, van de voorstelling, die men had van de oerzee en het ontspringen van de rivieren daaruit, nog te gering is. Wanneer het aan het licht komt, welke voorstelling men in de oudheid daaromtrent huldigde, dan zal de mededeeling uit Genesis 2 duidelijk worden.

Voor mij staat het evenzoo met de andere bijzonderheden uit Genesis 2 en 3 en ik verwonder mij, dat vele Gereformeerde theologen het nu plotseling niet met mij eens zijn. Het schijnt mij moeilijk thans een definitieve uitspraak te doen aangaande de beteekenis van deze mededeelingen der H. Schrift. Wanneer echter, b.v. door nieuwe vondsten van oude literatuur, het wereldbeeld der oudheid beter aan ons bekend wordt, dan is het mogelijk, dat men nadere gegevens zal ontvangen over den vorm van realiteit der paradijsboomen en men zal vinden, hoe destijds de Satan op zoömorphistische wijze werd voorgesteld.

Dr Aalders tracht in zijn artikel nog aannemelijk te maken, dat de strijd over het auteurschap van den Pentateuch, die eenige jaren geleden gevoerd werd, verschilde van dien, welke het laatste jaar gestreden wordt. Dr Aalders zal zich echter herinneren, dat zijn tegenstanders zich destijds beriepen op den „klaarblijkelijken zin van het Schriftverhaal". (Zie De Heraut Nr. 2029 tot 2047). Het eenige verschil schijnt mij dan ook te zijn, dat destijds het conflict beperkt bleef tot het terrein waar het behoorde — een wetenschappelijk persdebat —, terwijl het thans schorsing en afzetting van predikanten en scheuring van gemeenten ten gevolge had.

Nog even kom ik terug op de tekstcritische kwestie, omdat ik gaarne de zinsnede uit mijn vorig artikel: „Deze canonische kwestie bespreekt Dr Aalders in het geheel niet", wil terugnemen. Het was mij inderdaad ontgaan, dat Dr Aalders door te spreken van een Diaspora-Jood de canonische

kwestie „besproken" had. Indien de door Dr Aalders gegeven redeneering op voldoende gronden berust — en dit is een zoo technische kwestie, dat men haar aan het oordeel van Oud-Testamentici dient over te laten — dan heeft Dr Aalders terecht Jer. 3 : 18 uit zijn Jeremia-uitgave uitgelaten. Nu was de vraag, of een dergelijke omissie toelaatbaar was, oorspronkelijk wel niet in het geding, maar in verband met conclusies, die anderen uit mijn artikel trokken, stel ik er toch prijs op dit te verklaren.

In dit artikel heb ik mij beperkt tot de hoofdzaken en ik wil niet geacht worden opmerkingen van Dr Aalders, die ik niet weersproken heb, te hebben toegestemd.

Dr Aalders doet een ernstig en broederlijk beroep op mij om „toch los te laten elke voorstelling, waardoor de juistheid en betrouwbaarheid van het Paradijsverhaal in het gedrang komt" (bl. 311). Ik heb dat zeer op prijs gesteld, ook al mag zulk een beroep overbodig heeten. Het zij mij vergund te eindigen met een beroep op Dr Aalders' invloed.

Het zal hem bekend zijn, dat de overgroote meerderheid van de Gereformeerde beoefenaren der natuurwetenschappen ernstige bezwaren heeft tegen de uitspraken der Asser Synode. De punten, die te Assen in het geding waren, hebben vroeger nooit bijzonder hun belangstelling getrokken. Aan de synodale uitspraken zouden zij dan ook niet zoo veel aandacht geschonken hebben, indien zij niet overtuigd waren, dat de Asser methode bij andere gedeelten der Schrift — en we denken dan vooral aan Genesis 1 — tot een exegese voert, die niet in overeenstemming is met wat hun bekend is uit Gods Openbaring in de natuur.

Daardoor is een onderling verstaan en de onmisbare samenwerking tusschen theologen en natuurphilosofen vrijwel onmogelijk geworden.

Dit is zeer te betreuren, omdat juist nu de tijd gekomen scheen om een aanvang te maken met den opbouw der wetenschap op den grondslag der Gereformeerde beginselen —

de verwerkelijking van een ideaal, dat Dr Kuyper ons voor een halve eeuw reeds heeft voorgehouden.

Hoe schoon zou het zijn, wanneer Dr Aalders zijn invloed wilde aanwenden om deze kloof te overbruggen en de samenwerking van alle Gereformeerde beoefenaren der wetenschap te bevorderen. Indien er een strijd gevoerd wordt om het gezag der Heilige Schrift, dan zal Dr Aalders de Gereformeerde beoefenaren der natuurwetenschap zonder twijfel aan zijn zijde vinden, indien hij echter een bepaalde exegese, waartegen bovendien nog natuurwetenschappelijke bezwaren bestaan, met de Schrift zou willen identificeeren, dan zal hij hen zeker tegenover zich vinden.

UIT DEN OVERGANGSTIJD [1]) BINNEN HET RESSORT VAN DE NEDER-VELUWSCHE CLASSIS

door

Dr G. KEIZER.

Acta [2]) van een extraordinarisse beieencompts sommiger dienaere des Classis binnen Harderwijck den 17 Augusti ao 96.

Nae gedaenen gebett is vor goit aengesien, dat overmitz die Preses Assessor en Scribia behoren te blijven van den laesten classe tot den naestuolgde dat in dese vergaderinge blijven sullen als sie in den vorgaende classe vercoren sijn.

Dese naeuolgende personen sijn in dese vergaderinge gewest

Wilhelmus Wirtzfeldius, Johannes Zuitterius Tilmannus Milius, Winandus Johannis ende Johannes Nucius pastor in Oesterwolde, Dese personen sind beschreue gewest, Ock sind hier bei gewest Henricus Heiningus, vormiddage alleen Gosiuines Dor, dienaer int Oudebruck, welcke op dit mal in die Stadt was

Timannus Alberti, oock in die Stadt sijnde, Rutger Verbrugge ouderlinge tot Harderwijck, Otto Schrasser ouderlinge is naemiddage daerbij gewest, Ook is geboden worden den Edelen Hochgeleerde Raedheer Doctor Voet om bij dese vergaderinge te wesen, dewelck hij gedaen heeft, den vormiddag.

[1]) Vgl. November 1925, aflevering 7 blz. 249.
[2]) Vgl. Februari 1926, aflevering 10 blz. 419.

1. Die van Harderwijck hebben verclaert die orsaeck van die verscheininge der broderen, te weten dat die hochge Ouerheit een missiue (welcke gelesen worde) aen den classem gesonden heeft, om te handelen met Johanne Nuceo pastor in Osterwolde, welcke van sijnen dienst ontsett sijnde bij den houe heefft gepresenteert met den broderen des classis in communicatie te treden int stuck van die religie; derwegen heefft die hochge ouerheit den classe beuolen sulx te doen en bericht ouer te senden van die bequaemheit des pastors. Ende dewijle die kerck van Harderwijck ditselue op haer alleen niet en wilde nemen oock die tijt noch niet en was om den Classen te beschriven, en die saeck niet langer en mochte wtgestelt worden hebben die broderen die naestgesetene broderen hierop will beropen gelijck in den classe lastmaal besloten was, blijckende bij den 24 articell.

2. Men heefft vorgoet aengesien, dat ten eersten den pastor in predich doen soude op den predigstoel met besloten deuren en dat me daernae met hem sal handelen van sommige articulen die men nemen sal wt sijn predicatie, so heefft dan den pastor sin predicatie genomen wt Joan. cap 14 vers 1 tot den 4 vars tegen hetgene hem van den broederen des classis is beuolen, te weten sijn predicatie te neme wt Luca cap 15 vers 1. Is daernae gevraget in die vergaderinge nae sommige stucken in sijn predicatie aengerort, Namelick vant geloue, van die gerechtmakinge des menschen, vant lijden end verdienst Jesu Christi, en dergelijck. Die broderen, ondersocht hebben sijn predicatie, en gehort hebbende sijn antwordt, op die vorgestelde vragen, hebben verclaert, dat wel waer is dat hij der religie offt den worde Godts niet tegengesprocken en heefft, nochtans tot den dienst des worts met goeder cosientie niet en can toegelaten werden niet alleen van wegen die cleene gauen blijckende wt sijn predicaten, maer oock dat hij niet en heefft weten op eenige vragen te antworden.

3. Den pastor verstaen hebbende sijn onbequaemheit heeft versocht dat men hen vor een cleen tijt in den dienst noch wilde laeten, daermede hij van den huislieden niet te seer veracht en wordt, en dat men siner armoede oock wilde gedencken, en sien off hij sijn vicarie niet weder soude mogen becomen die hij wt armoede vor eenen cleenen penninck hadde moeten vercopen, Die broderen siende dat men so haest niemant en soude conen crigen om den dienst aldaer te bedienen, en indien die van Osterwolde soude wesen sonder dienaer, dat sie wel lichtelick souden Johanne ten Wtslach gewesen pastor tot Dorspijck aennemen, is hem vor een tijt lanck datselue bewillicht, maer aengaende sijn vicarie dewijle die saeck politiek is, is hem geraden daerover te contineere met den Raedtsheer doctor Voeth.

4. Naedien men verstaedt dat niettegenstaende die hochge ouerheit den pastor van Putten den predichstoel heefft verboden hij nochtans int predigen vortgaet tot grote versterckinge van die papistische pastoren, en verachtinge van die ouerheit, heefft men besloten, dat men wederom ant hoff sal schrijven om hem van den predichstoel doen affblijven, oock dat het hoff wil gelieuen den Dienaren van Harderwijck en tot Vorthuisen den dienst in tijt lang beuelen te bedienen.

5. Ouermitz men verstaet, dat antwordt gecomen is op het schreuens, dat laestmael van wegen Wesseli Salingensis aen eenige Kerckendienaers gedaen is, nopende sekere attestatie, die hij in haeren naeme heefft in den classe laestleden vertoont, te weten dat die Kerckendienaers ankennen hem eenige attestatie gegeuen te hebben, en dewijle wij nochtans hiervan niet sekers hebben, hebben die brodere vorgoet aengesien dat niet ant hoff, maer aen Fontamus alleen van dese saeck schrijuen sal, en begeren dat hij die antwordt der dienaren aen henlieden gecome den houe wilde te kennen geuen, om in die saeck Wesseli te handelen nae behoren.

6. Dewijle in den Classe laestmael questi gewest is offt niet goet waere dat men gelijckheit onderhielt int singen op die festdagen, en die bruderen des Classis datselue gerefereert ad Sijnodum in denwelcken hiervan niet gehandelt offt besloten is, is gevraget hoe men hierin doen sal, daerop seggen die broderen dat men blijven sal bij den 62 articel des generalen Synodi gehouden in Sgrauenhage.

7. Die van Harderwijck hebben te kennen gegeuen, dat D. Fontanus geschreuen heefft ain D. Cæsarium en Wilhelmus dat de wijle den Sijnodus gehouden binnen Zutphen, die Inspectie ouer die Classis, die geschiet dor seker persone daertoe verordonneert, heefft affgestelt en gevraght offt niet goet waer dat twee personen wt haeren Classe, en twee wt onsen classe aen een bestemde plaetze bijeen quaemen, om met malcanderen te spreken van dese saeck, ouermitz die generale Sijnodus die Inspectie heefft verordonneert, dewelcke die particuleere niet en dan te menten doen, verclaeren die van Harderwijck vorder dat sie D. Tontano op dese saecke geantwordt hebben dat dewijle ditselue den classen aengaet, dat sie daervan niet seker en connen besluiten. Doch soviel aengaet het advijs van haer personen so en vindet sie dat niet vor goet dewijle het lichtelick tot eenige schuringe in die Kerck offt misuertrouwen mochte gereiken, Die broderen hier tegenwoordich vergadert seggen dat sie het bij dese antwort laeten blijven.

8. Dewijle door het affsterven van een persoon uit Nonnekloster alhier middel gevallen is om eenen student daerdor te onderhouden, en in den Sijnode binnen Zutphen laestmael besloten is, dat men die bequaemste van dien, die om stipendia aenhouden, aennemen soude, wordt begert van den van Harderwijck, dat die broederen den houe daertoe wilden recomenderen eene seer wel gequalificeert en godsaligen student namelick Godeschalcum Alteti tegenwordich predagogus sijnde te Arnhem bij den Raedsheer Voeth. Die broderen hebben ditselue gerefereert tot die kerck van Harderwijck.

9. het is gevraget offt een Dienaer twee personen trouwen mach, die in sijn kerspel niet wonachtich sijn buiten weten van die Dienaer daeronder sie bijde wonachtig sijn ; Ist geantwordt Neen, So heefft man verstaan dat Johannes Antonij twee getrout heefft, die bijde wonen te Garderen, Die bruderen hebben geseit dat men dit in memoria houden sal, ter tijt toe, dat Johannes Antonij tegenwordich is, en men horen mach, wat hij vor reden heefft daerom hij sulx heefft gedaen.

10. Vorder wordt gevraget, hoe men hem houden sal, wanneer Kerckelicke geboden versocht werden van eenigen persectisten offt papisten die seggen dat sie in die gereformeerde Kerck niet en begeren te trouwen, maer alleen geboden laeten doen om attestatie te crigen dat sie vrij sijn, te weten off men geboden doen sal offt niet, Ouermitz die broderen niet gelijck gesint en sind gewest, is hierin niets sekers besloten, maer geseit, dat een ieder hier sal doen naer dien die stichtinge van die kercke dat selue aisth.

11. Dewijle oock noch eenige Dienaeren in haeren kerckendienst niet en sijn beuestigt te weten die van Elspijt en Gerderen, en den Schout op het schrijuen tot tween reisen van den Classe aen hem gedaen, noch op die vermaninge van den Dienaer te Niukerck geschiet niet en achtet, is gevracht wat men vorder doen zal, Ist vor goet aangesien dat men versoecken sal bij den Raedsheer D Voeth off hem niet en soude willen gelieuen den Schout te Bernevelt schrifftelijck te vermanen. dat hij dese saecke wilde beuorderen.

12. Dewijle den van Harderwijck opgeleit is den classem wt te schrijuen is gevracht wat den broderen duncket, off sulx noch vor den winter geschieden sal, offte off men wachten sal tot nae den winter. Die broderen vinden goet, dewijle nu tegenwordich geen swaricheden meer en sijn dat men wachten sal tot nae den winter.

Eindelick is dese vergaderinge met den Christelicken gebett besloten en gescheiden.

WILHELMUS WIRTZFELDIUS, preses.

Acta des Classis in Neder-Veluwen gheholden binnen der Elburch in den Jaer 1597 den 28 Aprilis.

Nae geholden ghebet is Winandus Joannis tot preside vnde Johannes Cæsarius pro Assessore vnde Gualtherus de Bruijn als Scriba per suffragia gekozen.

Sint op desen Classe Erschenen van Harderwijck Joannes Cæsarius vnde dem Ernntfesten vnde vroeme Dirck Voeth Burgemeyster ende Senior Van der Elbuch Winand Joannis Minister ende Mauris Greeff Senior.

Van Hattem Joannes Sander minister ende Peter Gerritse Senior.

Nieckerck Joannis Zuitter sonder Olderlinck, is voer ditmael thogelaten ; meer sal voort an niet meer ghescheden.

Van Bernevelt Reiner Wiincopius.

Van Voorthuisen Gualther de Bruyn vnde Elbert Rijckss senior.

Van Gerder Tymannus Alberti

Van Elspeet Joannes Anthoni

Van Nunspeet Thilmannus Mijlius

Van Doorspieck Wesselus Groningensis

Vant Oldenbroeck Goesewinus Dorh

1. De Dienaers op ten platte Landen de geen Gemeenten noch hebben vnde dat nachtmael niet vthdeijlen, schollen geholden zijn der negesthe plaats te erschinen daer dat nachtmaal vthgedeilt werdt vnde dat ten weijnichsten des Jaer eenmael vnde aldaer dat nachtmael mit te halden.

2. Gualtherus de Bruijn nadem hem operlacht was van dem Classe sijn Testamonum te brenghen van den Arnhem-

sche dat welck gescheet is in den Classe binnen der Elburch geholden, daer de Broederen des Classis semmentlick mede tevreden zijn geweest ende geapprobiert.

3. Den præsidi mit een Olderlinck is van den Classis operlacht mit den Scholt van Doerspieck fruntlicker wijse te spreecken dat sijn E beliuen wil den Dinaer aldaer op alle predickdagen de psalmen Dauits te singen in der kercken vnde dat men mach Aelmissen versamelen onder de predick aldaer.

4. Het Classis sal schriuen an den Houe dat de Coesters opten platten Landen de niet leesen ofte schriuen konnen vnde niet bij den houe thogelaten datse mogen afgeschaft werden ende bequamen angeset als nemptlick tot elspeet.

5. De Dinaers des Wordtz op den platten Landen, sullen mit allen vlijt soo veel hem mogelick de Lijckpredicken afschaffen.

6. Van de profonatie des Sabbath is in Classe besloten idtselue ad Sijnodum te referiren, op-dat sulx doch eenmael mach afgedaen werden.

7. Pilgerino den pastoer in Vasen is operlacht van den Classe den Catechismum flijtich te ouerleesen vnde mit Godes Woordt te Conferiren om ront bekentenisse te doen off deselinge schriftmatich sij ofte niet oick dat hij sich mit sijn concubijn opentlick sall laten insegenen.

8. Ludolpho Pijck pastori in Eepe is beuolen dat hij in naester Classe oick ront bekentenisse sal doen van de Catechismo offt hij schrifftmatich zij ofte niet dat welck hij oick beloeft heeft.

9. Dewijle het sich bevindt dat de meesten Kercken Di-

naren als nemptlick Hattem, Voorthuise, Gerder, Elspeet ende meer dorpen der onkosten op Reysen na Classem ende Synodum beswaren, Dat Scholten vnde Kerckmeysteren eenes Ideren Oortz van wegen Houes openlacht werden, daer inde noodtdurft te verschaffen.

10. Ofte eenige swarigheijden voer velen, is in Classe besloten vnde ouergeuen dat de kerck van Harderwijck sal macht hebben alsulx aff te doen, vnde so sij eenige dinaren daer tho van noden hadden tmogen verschriuen.

11. Reinery Wincopius heeft beloeft alle vlijth voer te wenden dat het nachtmael des heeren aldaer in Bernevelt mach vtgedeylt worden, want hem zulx oick vant Classe beuolen is.

12. Het is in Classe van den semptlicken broderen voer goeth angesien dat voer dit mael om grote periculen ende inconvenienten onkosten te vrteren, nijmantz sal trecken al Sijnodum na Nijmwegen meer schrifftelick ad Sijnodum ouer te schriuen vnde dat van den Classe.

13. Die Broederen hebben eendrachtelick in Classe besloten ende voer goeth angesien dat Wolteri de Bruyn, Joannes Anthoni Thimanny Alberti, sullen in haer kercken opentlick geconfirmeert vnde dat an dem ersten van eenen dienaer vth Harderwijck.

14. Het is voer goeth angesien en van den broederen des Classis geapprobiert dat wanneer eenen Dienaer des Woordz storve oft affliuich worde dat als dan de nagelaten weduwe ende kijnderen annum gratiae sullen genieten ende beholden nemptlick dat nauolgende Jaer rente des hebben sich de Broederen onder sich verbonden den dienst aldaer dat Jaer bij boerten te vertreden ende dat met consent des hoeues.

N.B. Art. 14 staat achter de notulen en na de onderteekening.

15. Angaende Andream Kaffenberck pastoer eertijds vp Camper geweesen, So ist dat de Broederen des Classis op sijn begeerte geresoluiert hebben dat se sich niet daer tho konnen verstaen om hem totten Dienst toe Heerden an the nemen. Ouermitz dat hij geen ghetuichnisse siner Leere noch sijnes leuens konde thonen, noch dat hij geen Litmaet der gemeente was.

16. Is geapprobiert bij den Broederen des Classis, kijnderen des Donderdachs t Doop koeme vnde vp den seluigen dach gepredigt werdt sullen oick de Ehe luijden moegen ingesegent werden.

17. Den præsidi mit noch een Olderlynck aldaer van den Classe opgeleyt sijnen 'tgaen bij den Richter int Oldebroeck en tsamen met den anderen nabueren tho spreecken dat oeren predicker Goesewino beter onderholt wolden geuen ende oick continueren oick mit den Kerckmeysteren ende Schoelmeyster van den dinghen thandelen de Gosewiny sal andinen.

18. Noch is den præsidi mit een Olderlijnck uperlacht, mit den Scholt en de Kerckmeysteren van Doerspeick te spreecken datse Wesselum hoeren Dinaer voer eenen stedigen predigher wolden accepteren vnde sijn stipendium tvermeren, vnde bij also sulx niet en gescheden, solde den Dinaer noytsaeckelick veroirsaeckt worden om te vertrecken.

19. Is de kercke Dinaers vnde Olderlinge van Harderwijck vpgelacht den naesten Classem weder vth te schriuen ende dat vp putten, ende dat vp sodanige tijt als het nodich sall geuonden werden. Vnde Minister Loci aldaer sal de predick doen.

20. Is volgens examen consionis biden Reynero Winekop Dinaer des Woordtsz in Bernevelt gedaen ex Johanne Cap 3

Sic deus dilexit etz is deseluighe bevonden seer slecht, waer vth hij vermaent sijne swackheijt oick te bedencken der grote Gemeente de hij hadde thedinen, ofte hij niet daer in solde willen bewilligen dat hem een ander ghetrouwer Dinaer bij gevoecht mochte werden, also dat hij nochtans solde genieten dat hij tegenwoordich heeft, vnde nu, en dan na sijn vermoegen mede t predicken daerin hij in geconsenteert ende bewilliget heeft.

21. Is oick besloten bij den Classe dat de Dinaers des Woordtz alle veertien dagen tot Heerde zullen predicken. Deseluighe sullen genoempt werden opdat also den dienst der kercken aldaer eenen getrouwen Dinaer stedich mach gsonden, Unde opdat sulx mach ordentlick ghescheden sal men daervan ooverschriven an den houe opdat sulx mach bewilliget vnde den Scholt aldaer gebieden den Dinaer alle veerthijn dagen tlaten halen, unde sall ten ersten weesen den Dinaer int Oldebroijck daernegst Doijrspeick, Nunspeet, Elspeet.

Ten eijnde is Censura morum geholden worden vnde der Conuent besloten worden mit eener Dancksegginge tot Godt den Almachtigen Actum den 8 Aprilis 1597.

WINANDIS JOHANNIS præses.
JOHANNIS CÆSARIUS assessor.
GUALTHERUS DE BRUIJN Scriba.

KRONIEK.

Lijkoraties. — Prayer-book. — Waarde van het verleden. — In de wending. — Herboren Kerk. — Spinoza-vereering. — Terugblik. — Aesthetisch en Ethisch.

In het Algem. Wkbl. stond dezer dagen het verhaal van een Engelsch diaken, die den bijnaam droeg van Post Mortem Peter.

Hij had dien naam te danken aan de eigenaardigheid dat hij een verstokt criticus was van de levenden en een buitensporig lofredenaar op de dooden.

Peter vatte dit echter iets ruimer op dan Ds Laman's „De doode dominees zijn de beste". Want hij was ook een vurig verdediger van den predikant na zijn vertrek.

Zulke Post Mortem Peters zijn er ook in onze kerken. Menschen die niet begrijpen dat je meer hebt aan één bloemetje in je leven, dan aan een aparte volgkoets vol kransen post mortem.

Als het voorstel van de classis Amersfoort zooveel sympathie ontmoet, om n.l. de graforatorie wat te beknotten, dan zit in die sympathie misschien ook iets van den groven Egleston, die den onder den rouwdienst luid snikkenden Peter toevoegde : „Wat ben jij eigenlijk voor een criticus ! Toen dominee nog leefde, heb ik nooit een goed woord over hem van je gehoord en nu jank je als een juffershondje"......

Of bij die lijkredenen Art. 65 K. O. in 't gedrang komt, moet nog beslist worden... De aanmaning tot soberheid, die op zich zelf reeds in het doen van het voorstel ligt, kan naar twee kanten nuttig zijn : Onze groote steden kennen ook enkele Ante-mortem-Peters, die van hun voorkeur voor Ds.

A. boven Ds B. niet ondubbelzinnig door woord en wandel doen blijken.

Wat voor nog niet geheel immune collega's die gepasseerd worden een „Dootkist voor den Levendighe" kan zijn : Lijkredenen ante mortem.........

— Hoe het ook zij, veel erger is ten opzichte van de dooden wat de wijziging van het Engelsche Prayer-book bedoelt, waar men in het gebed bij de begrafenis deze woorden wil opnemen :

> „Vermenigvuldig, bidden wij U, voor hen, die in Jezus „stierven, de menigvuldige zegeningen van de liefde ; dat „het goede werk dat Gij in hen begonnen zijt, volvoerd „moge worden tot in den dag van Jezus Christus".

Het zal interessant zijn te zien, wie het winnen zullen : De Evangelischen, die met man en macht strijden om deze nieuwe propaganda voor de Roomsche leer van mis en vagevuur tegen te houden, — of de voorstellers die o.a. met den bisschop van York voorgeven : Er verandert feitelijk niets, want het recht om het oude Prayerbook te gebruiken, blijft voor elken geestelijke onveranderd".

Nu, dat kennen wij ! We weten hoe het gaat, wanneer in belijdenis en liturgie de willekeur van de geestelijken haar gang mag gaan. Meer instemming verdient een woord, dat in ditzelfde debat door den genoemden bisschop gesproken werd :

> „Het Prayerbook was geen litteraire nalatenschap maar „de uitdrukking van geest en ziel eener levende gemeen„schap...... Hielden het Engelsche leven en de Engelsche „kerk soms in 1662 op te bestaan ?"

In eigen land vonden we deze laatste gedachte uitgesproken door prof. Grosheide die in N. H. Kb. de dwaasheid gispte van het getwist over de geestelijke erfenis van mannen als Calvijn, Kuyper of Bavinck. Nieuwe vragen eischen nieuw onderzoek van Gods Woord. Daarbij kunnen de ouden hel-

pen, moeten ze helpen ongetwijfeld. Maar niet met het aanhalen van uitspraken die kant en klaar zijn, doch door hun lijnen door te trekken. In dit opzicht is nog heel wat te doen".

Dit raakt de verhouding van het verleden tot het heden.

Van Ds. Schilder vernamen we er iets van in zijn bijdrage in het Jaarboek voor Prot. Theol. Ond. waar hij voor 't onderwijs als zijn wensch te kennen geeft „geen zier minder van het verleden, doch vooral meer over zijn invloed op het heden", en een faculteit acht te kort te schieten „die van vele velden vruchten plukt en analyseeren wil", doch „niet doet zien hoe God in onze wetenschap actueel wordt en brekend en bouwend over de wereld ging, totdat Hij zonder caesuur te maken, die aanwijsbaar is, ook kwam tot ons"......

Die wensch in de theologie is behartigenswaardiger dan wat ten opzichte van de litteratuur Dr Gerversman in het Febr. no. van de N. Gids schreef. Een overigens merkwaardig stuk, dat onze aandacht trok door de beschrijving van den geestelijken nood van onzen tijd.

> „Hoe lang is het geleden", (bedoeld is 1914) „dat in „het Tohu wa Bohu de menschen kreunden en in de ont„zettende leegte van hun levens iets zochten, waaraan zij „zich konden vastklampen ?
>
> „Zij die zichzelven verloren hadden, zij begonnen te „zwerven en te dolen als roepende bedelaars, en zij hiel„den hunne leege handen op en zij openden hunne leege „harten en als zij riepen, dan was 't een oud, oud geluid : „God !"......
>
> „Maar...... ieder bedoelde met het éene woord iets „anders. Dat dit Godsverlangen een ander was dan 't „Baälsgekrijsch van woedende naties spreekt vanzelf. Het „was — en is nog ! — het uit de diepte der geslagen ziel „opkreunende verlangen naar levensinhoud, levensred„ding, naar het Zijn en in zijn verste consequentie — naar „oneindigheid, eeuwigheid !

We staan in de wending, meent de schrijver.

„Uit den chaos naar de rust langs den weg van dolen „en zwerven... eindelijk de zelfbezinning: Waar zijn we „beland!... en de ontwakende kracht om Zichzelf, zijn „Ik, het wereld-Ik weer op te bouwen,... de nieuwe vorm „is de Opbouw...... — Der Ruhm ist nichts, die Tat ist „alles!"

Dat is een tabula rasa met betrekking tot het verleden, waar we op alle gebieden niet eens nog maar sceptisch tegenover staan.

Nieuwe vormen voor nieuwen inhoud? Zoekt ook het godsdienstig leven dien nieuwen vorm? Op de Z.-Holl. Pred. conf. heeft Prof. De Graaf gezegd: Het achteruittreden van de kerk bleek volstrekt niet achteruitgang van Chr. leven. In den ouden vorm heeft zij moeite zich te handhaven... Het wezen eener herboren kerk zal zijn dat ze is het orgaan tot samenbinding van de door God geleide cultuur met haar godsdienstig middelpunt".

Nieuwe vorm en dus ook nieuwe inhoud! Prof. de Graaf „aanvaardt een kerk met de principieele erkenning dat onze eenheid in God ligt". Of er nog van een kerk — „wat des Heeren is" — te spreken valt, waar de grenzen tusschen de bijzondere en algemeene genade totaal werden uitgewischt?

Met die verwijding van het kerkbegrip zal het wel in verband staan dat officieel door een kerkvoogdij het grafmonument voor Spinoza aanvaard is. Wat heeft een officieel kerkelijk lichaam van doen met de vereering van één wiens pantheïsme (atheïsme heeft Rauwenhoff het genoemd) de uitgesproken hoon was van het geloof in Hem, die gezegd heeft: Niemand komt tot den Vader dan door Mij? Er ligt wel een groote afstand tusschen Tuinman die twee eeuwen geleden dichtte: „Spouw op dit graf, hier ligt Spinoza" en de aanvaarding door predikanten en officieele kerkelijke personen van deze eerezuil; een vereering die zelve een „spouwen" is op heel wat edelers dan Spinoza's graf.

Zou het zelfs Pestalozzi niet te kras geweest zijn; die bo-

ven geloofsverdeeldheid althans nog een *christendom* leerde?

Verkwikkelijker is de terugblik dien Dr Beets ons in de historie doet werpen als hij in Ned. Arch. voor Kerkgesch. XIX 3/4 de vervulling bespreekt van de idealen die de Geref. Nederlanders stelden toen ze 80 jaar geleden naar Amerika emigreerden. Kort samengevat hadden ze dit vierderlei doel: Ze wilden groepsgewijze wonen; ze wilden verbetering van levenspositie; ze begeerden christelijke scholen voor hun kinderen op te richten, een voorrecht dat ze missen moesten in Nederland, waar de vrije scholen werden geweerd, en hun laatste doel was de Zending, de verspreiding van Gods waarheid onder de Heidenen, waartoe in Nederland bij velen de lust en ook de macht begon te ontbreken.

Prof. Beets maakt na 80 jaar thans de rekening op; niet alleen de bereiking der eerste twee oogmerken wordt met talrijke gegevens geconstateerd, doch ook de meer ideëele doeleinden werden in Amerika door de genade Gods vervuld; al hielden de Chr. Geref. het ideaal na aanvankelijke mislukkingen beter in het oog dan de Gereformeerden. Er zijn thans 84 chr. lagere scholen; tal van colleges, hoogere scholen en kerkelijke seminariën. Hoewel enorme sommen kostend worden ze met liefde onderhouden.

En wat de Zending aangaat, er gradueerden in den loop van deze jaren aan Hope College 75 zendelingen die reeds te zamen 758 jaren dienden. Er zijn verschillende posten: China, Indië, Japan, Arabië. Voor zending onder Indianen en in China gaf de Chr. Ref. Church die in het zendingswerk waardige concurrente is van de Ref. Church, meer dan 100000 dollar uit. Dr Beets constateert: „De arbeid van 80 jaar is niet uitsluitend een dollarjacht geweest, er was ook een jagen naar de verwerkelijking van hooger idealen; hoogere doeleinden die veelszins zijn bereikt".

Dit is moedgevend. Gelijk we ook zelf op eigen Zendingsterrein niet ongezegend bleven. Laten wij in onze Kroniek alleen Soemba noemen, waar de zendingsresultaten na een kwarteeuw moeilijken arbeid tot dankbaarheid mochten stem-

men op den in Hoogeveen gehouden herdenkingsdag.

Laat mij deze Kroniek besluiten mogen met een bemoediging voor die lezers, die wel eens in Kerkbodes schrijven. Prof. Grosheide schreef een goed en waardeerend woord over hen in N. Holl. Kb. Ze hebben dat wel noodig, de arme kerels, die weer zoo'n fameuze pil hebben moeten slikken van Dr. Vor der Hake. Thans over de onbescheidenheid, waarmee zij, theologen, het aandurven om den staf te breken over litterair werk, dat ze meestal ethisch beoordeelen :

> „Waarom menen toch aan Christelike kant zovele pre-
> „dikanten, die even zovele redacteuren van Kerkbodes en
> „dergelijke periodieken zijn...... dat aan het redacteur-
> „schap als vanzelf de gave van het literair onderschei-
> „dingsvermogen verbonden is ?...
> „Wat is dat toch voor een waan, haast zou ik zeggen :
> „Voor een arrogantie !...... Al ontbrak het ons nog aan
> „respect voor een auteur, die dan toch 't beste van zich-
> „zelf gegeven heeft, dan moesten we toch alleen al zwij-
> „gen uit zelfrespect.

Hun fout is hun ethische beoordeeling. Dr Vor der Hake haalt dit voorbeeld aan :

> „Als een volbloed geheelonthouder in de gloed van zijn bekeringsijver spreekt van die vuile drank dan is hij een oneerlijk man. Hij moet zeggen dat jenever toch iets verrukkeliks moet zijn, want dat er anders zooveel mannen niet aan verslaafd konden wezen. Verrukkelik — en daarom zo gevaarlik..."

Het ontgaat ons. In den gedachtengang van Dr Vor den Hake zou ik zeggen die onthouder moet nalaten ook maar iets van jenever te zeggen : Aesthetisch („het verrukkelijke") kan hij het niet beoordeelen ; dit blijkt al uit het veronderstellende : „het moet toch zijn". En ethisch mag hij niet uitsluitend, zelfs „niet in de eerste plaats" dit aesthetisch verschijnsel taxeeren.

Hij dient te zwijgen uit zelfrespect.

Het voorbeeld van Dr Vor der Hake brengt koren op den Kerkboderedactioneelen molen.

Als zoonlief dronken thuis komt, verstaat men heel goed dat papa de aesthetische waardeering van de zeker-wel-verrukkelijke jenever doet samenvallen met de ethische verachting en in goed-Hollandsch het Schiedammer vocht „vuile drank" noemt.

Daarbij de uit den zak van zijn zoon puilende flesch op de keien smijt.

Maar is het zielegif in de mooie bekers van den modernen roman nog niet wat gevaarlijker?

De Kerkboderedacteurs hebben gelukkig te veel zelfrespect om te zwijgen als het „beste van zichzelf" dat die auteurs bieden er zoo uitziet, dat soms de titel van het „vuile boek" al doet blozen.

We zullen Anema's Ontaarding maar niet aanhalen; iemand die overigens wel naast Dr Vorder Hake in litterair onderscheidingsvermogen mag worden genoemd.

Laat ons mogen herinneren aan wat prof. Jonker opmerkt in „Voor de praktijk der Godzaligheid":

> „Een boek, waarin het van vuile scènes en onkiesche „uitdrukkingen wemelt,...... wees toch niet preutsch ge- „noeg om het van U af te slingeren; zoo'n letterkundig „produkt moet men immers beschouwen van een zuiver „literarisch standpunt, waarmee de vraag naar rein of on- „rein geen zier te maken heeft,......
>
> „Hebben wij niet reden om op onze hoede te zijn? Zoo licht worden ook wij meegesleept om mooi te vinden, wat „wij als Christen niet mooi *mogen* vinden.

Prof. Jonker gaat van de gedachte uit, dat wat niet schoon is voor God in de werkelijkheid nooit schoon kan zijn. Hij meent dat wij voor den smaak dezer eeuw niet zoo bijster veel respect behoeven te hebben.

„Die smaak is immers op menig punt zoo bedorven, dat „het haast niet erger kan. En van het verwijt, dat wij „toch zulke strenge rigoristen zijn, zoo akelig kieskeurig „en zoo kleinzielig benepen tegenover allerlei kunstgenot, „dat de tegenwoordige wereld oplevert, behoeven wij ons „niets aan te trekken.

Wanneer Dr Vorder Hake de Kerkboderedacteuren verwijt: Aesthetische verschijnselen ethisch taxeeren mag niet, althans niet in de eerste plaats „dat wordt oneerlijkheid", staat hij dan aan de zijde van prof. Jonker, of aan de zijde van die Grieksche rechters, die de misdadige Phrynea niet veroordeelen wilden, nadat de jonge advocaat haar den sluier had afgerukt en haar vrijspraak geëischt in naam der aesthetica, in naam van de volmaaktheid der vormen ?

Als dit laatste niet het geval is, wat wij gaarne van den schrijver in het Wkbl. aannemen, waarom dan zijn ondoordachte verwijt aan de redacteuren, die het in hun eenvoudigheid nog even zoo zien als prof. Jonker.

Of is een boek als Prof. Jonker hier meent, nog niet misdadiger dan de Grieksche Phrynea ?

S. V. D.

RECENSIEN.

Prof. G. Kittel: **Urchristentum, Spätjudentum, Hellenismus.** W. Kohlhammer Verlag. Stuttgart. 1926.

Met deze mooie rede heeft Prof. G. Kittel, die tevoren Professor te Greifswald was, en wiens belangrijke boek *Die Probleme des palästinischen Spätjudentums und das Urchristentum* ik besprak *Geref. Theol. Tijdschrift,* 27e jaarg. Afl. 2 (Juni 1926), blz. 93 v.v., het hoogleeraarsambt in de exegese van het Nieuwe Testament, te Tübingen aanvaard. Hij zet daarin uiteen, dat Spätjudentum en Hellenismus niet van parallele beteekenis zijn inzake de kennis van het oorspronkelijke Christendom, doch wederzijds op elkander hebben ingewerkt, en dat het Jodendom hierbij van het meeste belang is. „Das Verhältnis zum Spätjudentum aber ist ein völlig und in jeder Beziehung anderes. Es ist das Verhältnis derjenigen Kultur, die für die neue Religion Traditionsträger ist — aber Traditionsträger dessen, was mehr ist als nur Farbe am Mantel, was eigenstes innerstes Heiligtum ist", S. 17. Tegenover het Jodendom echter staat het oorspronkelijk Christendom niet slechts als tegenover eene „sittliche Leistungsreligion", maar ook wil „das Urchristentum die *Erfüllungs*religion des Judentums sein", S. 20/21, en heeft bij den Heere Christus en al zijn aanhangers destijds tot wezen: „dass es die Botschaft von dem sei, der der Christus ist", S. 22, Die „Erfüller der *Gottes*verheissung, Erfüller der *Gottes*geschichte" ist, S. 23.

Deze rede kan zeer ter lezing aanbevolen worden.

Schrijft Prof. G. Kittel, dat het laatste ook bij deze studiën en voor de Theologie blijft: „Wesen und Kern der urchristlichen Religion", S. 18, dan is dat niet geheel juist. Religie is

iets menschelijks of creatuurlijks, a. h. w. eene reactie van den kant des menschen of des schepsels op eene actie Gods, d. i. op Zijne Zelfopenbaring. En in de Theologie en bij al haar vakken, ook die des Nieuwen Testaments, moet het ons gaan om de kennis Gods in Zijne Zelfopenbaring speciaal in den Heere Christus. — Schrijft G. Kittel voorts, dat er niets dwazers zijn kan dan de angst eener kleingeloovige Theologie, als zou vergelijking van het oorspronkelijke Christendom met andere religies of pseudoreligies, het Christendom kunnen schaden, en als moest die vergelijking vermeden worden", S. 19, dan moge dit op zichzelf waar zijn, doch moet men er ook mee rekenen, dat velen dergelijke vergelijking niet onbevangen opstellen, maar, zij het ook te goeder trouw, tendentieus, en zonder tot het wezen door te dringen, waardoor het Christendom foutief geteekend wordt. — Het *Spät-* in den titel zou eigenlijk moeten wegvallen.

S. GREIJDANUS.

De Voorbidding van Maria. Door *Cor. Meerens.* Den Bosch. 1926.

Dit is een geschriftje van het Geert-Groote-Genootschap, dat zijn Secretariaat heeft aan het Seminarie te Culemborg. Op den omslag en op het titelblad staat : Protestantsch Vlugschrift. En binnen in het boekje heet het: „Wij Protestanten", blz. 3, „... wij, als orthodoxen", blz. 7, e.a. Het wil dus doorgaan voor een geschrift van Protestantschen kant. Maar wezenlijk is het een Roomsch geschrift, dat, onder deze valsche vlag varende, Maria-aanbidding propageert.

Dit gemis aan waarheid maakt onwaardig, gerecenseerd te worden.

De betoogtrant gaat op deze wijze : In Matth. 1 : 1 moet „Zoon van David" anders verstaan worden dan „Zoon van Abraham". Dit laatste in eigenlijken zin, het eerste overdrachtelijk, Davidide, als uitdrukking van 's Heeren wezen, blz. 10. David was prototype van den Heere Christus, Abra-

ham echter van Maria, blz. 11. Nu zou gezegend worden, wie Abraham zegende, enz., blz. 12, en werd Abraham toegelaten als voorbidder voor Sodom, blz. 14, enz. : dus ... moet Maria door ons vereerd worden met aanroeping en gevraagd om hare voorbidding. Vanzelf vragen wij : Moeten wij dan ook Abraham aanroepen ? En kan Maria ons wel hooren, maar Abraham niet ? Jes. 63 : 16. — De Heere is uit Maria geboren. Zij is dus middelares. — „Zij is en blijft het middel, waardoor wij Jezus bezitten", blz. 17. Geldt dit echter ook niet ten deele van al haar voorouders ? En moeten dezen daarom ook allen in soortgelijken zin als Maria als middelaars aangeroepen worden en gevraagd om hunne voorbede ?

S. GREIJDANUS.

Oproep tot gebed door *Samuel M. Zwemer.* Kampen. J. H. Kok.

Een met groote warmte en diepe overtuiging geschreven boekje, waarin Dr Zwemer bij onze zielen aanklopt, om God te bidden voor de bekeering der Mohammedanen. Zijn wachtwoord is : De Evangelisatie (dit woord gebruiken wij liever in een andere beteekenis en bezigen het niet voor de Zending, om verwarring te voorkomen) der Mohammedaansche wereld in deze generatie.

In zijn tot gebed dringende oproep vlecht hij opmerkingen in, die treffen.

Hier volgen er enkele.

„Daarom moeten wij ons vertrouwen niet op de politiek stellen. Zij is op z'n best iets onzekers, en wàt ook ten slotte de oplossing van den huidigen verwikkelden toestand moge zijn, wij mogen daarvan niets verwachten ; wij behoeven er echter ook niet voor te vreezen. Onze hoop is op het Kruis".

„Alle arbeid in den dienst van het Evangelie is strikt persoonlijk".

„Het is de individueele Moslim, dien wij moeten liefhebben en begrijpen en voor Christus winnen".

„De kloof tusschen den orthodoxen Moslim en den orthodoxen christen ...... kan niet overbrugd worden door het wankele vlondertje van een compromis".

HOEKSTRA.

Soemba door *D. K. Wielenga.* V. D. M.
Uitgegeven door den Zendingsstudieraad. In den handel gebracht door de N.V. Algemeene Boekhandel voor inwendige en uitwendige Zending te 's-Gravenhage.

De Zendingsstudieraad heeft een mooi idee gehad, toen ze besloot in een serie *Onze Zendingsvelden* een reeks monografieën te geven van de Zendingsterreinen in Indië. No. IV was van de hand van Ds D. Pol over Midden-Java ten Zuiden, No. V over Soemba is geschreven door Ds Wielenga, den pionier van de Zending onder de eigenlijke Soembaneezen.

Behalve enkele tijdschriftartikelen bezaten we over Soemba alleen het werk van Ds H. Hangelbroek, dat in 1910 bij Hummelen in Assen verscheen. Ondertusschen is er veel gebeurd, en het was goed gezien van den Zendingsstudieraad, dat hij het boek over Soemba liet schrijven door den man, die het land met eigen oogen heeft gezien en die de beste krachten van zijn leven aan den arbeid op Soemba heeft gegeven.

Er was natuurlijk tegen de keuze van Ds Wielenga wel eenig bezwaar, omdat deze van eigen leven en werken op Soemba moest vertellen, en het gevaar groot is, dat men zich zelf in mooier licht plaatst dan de werkelijkheid te zien gaf, of dat men in al te groote bescheidenheid zich te veel op den achtergrond houdt. Wie het boek leest, zal erkennen, dat het Ds Wielenga vrij wel gelukt is de evenaar in het huisje te houden.

Het boek is, gelijk vanzelf spreekt, met groote kennis van zaken geschreven.

De auteur verhaalt, wat hij van Soemba en zijn Zending

weet op zulk een wijze, dat ge eenmaal begonnen, de lectuur voortzet.

Zendingsstudieclubs hebben er weer een uitnemende bron bij gekregen.

Wie dit boek gelezen heeft, wordt gedrongen tot het gebed, dat de Heere het licht van Christus doe schijnen in de harten der Soembaneezen.

HOEKSTRA.

Tot Dankbaarheid genoopt. Gedenkboek ter gelegenheid van den 25-jarigen Zendingsarbeid op Soemba, vanwege de Geref. Kerken in Groningen, Drente en Overijsel.

Kampen. J. H. Kok. 1927.

Dit Gedenkboek dat, mooi uitgegeven, in stempelband slechts *f* 1.45 kost (het is 175 bladz. druks), biedt een overzicht van den strijd, dien het Evangelie op Soemba tegen het animistisch heidendom heeft te voeren en getuigt van de aanvankelijke overwinning, die het Christendom behaalt. De commissie voor de uitgave van dit gedenkboek heeft een werk afgeleverd, dat er zijn mag. Behalve de heer Colijn en twee zendingsdeputaten zijn er mannen aan het woord, die zelf in de voorste gelederen van den strijd staan en de moeilijkheden van nabij gezien en mee doorworsteld hebben. Het is der commissie zelfs gelukt Ds C. de Bruyn van Kambaniroe aan het schrijven te krijgen. Voor de Soembazending is veel geofferd, en — niet tevergeefs. De eerstelingen van den oogst zijn er. Wanneer de Soembazending met dezelfde kracht wordt voortgezet, zal onder den zegen des Heeren het Gedenkboek bij het gouden jubileum nog van heel andere dingen gewagen en in nòg blijder toon gezet zijn.

HOEKSTRA.

K. Schilder. **Goud, Wierook en Myrrhe.** Bijbelsch Dagboek.

Delft. Boekhandel en Drukkerij W. D. Meinema. 2 afleveringen.

Hoewel Ds K. Schilder nog jong is, heeft hij reeds in voldoende mate het bewijs geleverd, een van onze beste Gereformeerde auteurs te wezen. Hij is een man met een rijken geest. Een man met diepe gedachten. Een man met een schitterend combinatievermogen, die soms met woorden en begrippen schijnt te spelen; maar het is geen spel, 't is verwonderlijke werkelijkheid. Hij heeft een scherp oog, scherp als weinigen. Hij ziet de diamanten liggen, waar anderen voorbijloopen. Hij laat den ideeënrijkdom omhoogspuiten uit een schijnbaar sterielen bodem. Menschen, die arm zijn aan ideeën, kunnen bij Schilder terecht. Hij geeft ze bij tientallen. En geen onbekookte ideeën, maar rijpe, gezonde, frissche, Schriftuurlijke. Hij onderwerpt zich aan de Schrift, leeft in het echt-Schriftuurlijke gedachtenklimaat: daarom zijn zijne ideeën zoo kostelijk en goed.

Deze eigenschappen sieren in het bizonder zijn Dagboek. Er is gezegd, dat het brood hier niet dun genoeg gesneden is. Welnu, moge dit geestelijk voedsel in al te zware brokken uitgereikt worden, er zijn er genoeg, die het aan sneetjes, heel dunne, zelfs aan schilfertjes kunnen snijden, zoodat ook de kindertjes het verteren. Hier is *brood*. Elk predikant, die dit Dagboek leest, zal Ds Schilder dankbaar zijn voor zijn visie op de Schriften.

Het Bijbelsch Dagboek zou nòg waardevoller zijn, indien, naast de heerlijke theologische en christocentrische gedachten, de mystieke warmte van het levende Woord een weinig meer gevoeld werd. Misschien wordt deze wensch in de volgende afleveringen vervuld.

HOEKSTRA.

J. La Roy. **Christendom en Cultuur.** Wed. C. Goudswaard, Rotterdam.

In 22 blzn. maakt de (Gereformeerde) schrijver over het belangrijke onderwerp „Christendom en cultuur" een aantal opmerkingen. O.a. keert hij zich tegen deelneming aan het tooneel.

RIDDERBOS.

Dr. E. de Waard. **De Hervorming en de oplossing van het sociale vraagstuk.** Nijgh en Van Ditmar's uitg. mij. Rotterdam.

De auteur beweert, dat de gevolgen der Hervorming, die door haar eigen voormannen niet gewild waren, onze Christelijke cultuur met algeheelen ondergang bedreigen. „M. i. is duidelijk, dat vier eeuwen geleden een verkeerde weg is ingeslagen en dat het logisch is om tot het punt van uitgang terug te keeren ten einde voor onze steeds toenemende sociale moeilijkheden een oplossing te vinden". Hoe hij zich dien terugkeer voorstelt, is mij niet duidelijk geworden.

RIDDERBOS.

Hoofdzaken van Bijbelkennis. I. Het Oude Testament, door *Dr. A. Troelstra,* 5e—7e druk. Amsterdam, Van Bottenburg.

Dit boekje (bestemd voor de lagere klassen van Gymnasia, Hoogere Burgerscholen en Kweekscholen) verschijnt reeds weer in nieuwen druk, „herzien en, waar noodig, bijgewerkt". Het verdient zijn succes ; men vindt hier veel wetenswaardigs, op goede en aangename wijze bijeen.

RIDDERBOS.

H. S. S. Kuyper. **Voorbijgangers.** Een bundel verhalen en verzen. Kampen, Kok.

Een nieuw boek van Mej. Kuyper, in haar bekenden trant. De schets „Twee Heldinnen" heb ik met genoegen gelezen.

RIDDERBOS.

Dr. A. Kuyper Jr. **Van het koninkrijk der hemelen.** Kampen, Kok.

Men vindt hier in hoofdzaak een herdruk der voorstukken, door Dr. Kuyper in de Heraut over het bekende onderwerp geschreven.

Het onderwerp is belangrijk en moeilijk. Dr. Kuyper bezit eene uitnemende gave voor populaire theologische uiteenzettingen. Hij beweegt zich daarbij langs vaste en beproefde lijnen ; zijne werken dragen het Gereformeerde stempel steeds duidelijk op het voorhoofd.

Deze eigenschappen van den auteur treden ook in dit geschrift aan den dag ; en aandachtige lezing en bestudeering ervan zal aan velen een zuiverder en dieper inzicht in dit belangrijke stuk der Schriftwaarheid kunnen schenken.

Tegen de indeeling heb ik wel eenig bezwaar. Het komt me voor, dat speciaal het historisch gedeelte beter anders gerangschikt ware geweest. De stukken, die beginnen met „het koninkrijk van ouds beloofd" hadden m. i. voorop moeten gaan (thans staan ze *na* de bespreking der vervulling). Dan had hetgeen nu in de eerste hoofdstukken staat, ten deele bekort kunnen worden (niet alles staat hier m. i. nauw genoeg met het onderwerp in verband), en ten deele kunnen worden overgebracht naar het leerstellig gedeelte.

Vinde het boek een ruimen lezerskring ; en worde de sympathieke auteur — wien we hier van harte gelukwenschen met zijn aanvankelijk herstel — weer in staat gesteld, met onverminderde kracht zijn arbeid voort te zetten.

RIDDERBOS.

Dr. W. Geesink. **Van 's Heeren Ordinantiën.** Tweede Deel. **'s Heeren Ordinantiën in de zedelijke wereld.** I. Tweede onveranderde druk. Kampen, J. H. Kok.

Wat hier voor ons ligt, is systematisch de 1e helft van het 2e

deel ; en vormt uiterlijk het 3e boek-deel van de 4, waarop het werk is berekend. Daar wij hiervoor ook het woord „deel" plegen te gebruiken (en niet met de Duitschers van „Band" kunnen spreken), ware het, om alle verwarring te voorkomen, misschien niet ondienstig geweest, zoo bij de systematische indeeling dat woord „deel" door een ander (al was het maar door „hoofddeel") ware vervangen.

Het is een aardig samentreffen, dat in denzelfden tijd, waarin voor Prof. Geesink het *otium cum dignitate* aanbrak, de tweede druk verschijnt van dit rijke standaardwerk, waarin hij een zoo belangrijk deel van de rijpe vruchten van zijn studieleven binnen het bereik van een breeden kring heeft gebracht.

Door den hooggeschatten auteur zelf zal het beleven van dezen herdruk zeker worden beschouwd als een oorzaak van verheugenis. Een voorrecht, waarover velen zich met hem verblijden.

Maar behalve de auteur is hiermede ook, en niet minder, geluk te wenschen het publiek, voor wie dit werk bestemd is, inzonderheid zij, wien het of aan de gelegenheid of aan de wijsheid heeft ontbroken, om zich den eersten druk aan te schaffen, en die thans hun schade kunnen inhalen of hun verzuim herstellen.

Met dit 3e (boek-)deel vangt dan aan de behandeling der „z e d e l ij k e wereldorde" ; en wel aan de hand en op grond van de „tien geboden". Dit deel omvat de eerste vier ; en handelt dus van de religie, den eeredienst, de revelatie en den Sabbat.

Bij het doorlezen trof mij opnieuw de rijkdom van gegevens, op onderscheiden gebied hier bijeengebracht. Zoo, om maar iets te noemen, de beschrijving van de geschiedenis van den Sabbath. Hoe interessant b.v. zijn niet de bijzonderheden aangaande de Farizeesche Sabbats-wetten. En de lectuur wordt nog veraangenaamd door de fijne trekjes, waarmede de auteur hierop zijne (toch altijd humane en Christelijke) critiek oefent.

Zijn grootste waarde blijft het werk echter ontleenen aan zijn principieele uiteenzettingen. Zoo reeds dadelijk bij de bespreking van het eerste gebod de beschouwing over het Heidendom, zoowel in zijn lageren vorm, die door de natuurreli-

gies, als in zijn hoogeren vorm, die door de (buiten-Christelijke) zedelijke religies wordt vertegenwoordigd.

Kortom, er wordt hier in meer dan één opzicht geboden een hoogst belangrijke stof, waarvan de kennisneming aan velen een rijken zegen kan brengen.

Het gevaar is niet denkbeeldig, dat sommigen onder ons de geestelijke schatten, die de vorige generatie heeft vergaderd en aan ons vermaakt, ongebruikt zullen laten liggen, en ze daardoor feitelijk verwerpen, zonder er nog kennis van te hebben genomen.

Er wordt tegenwoordig door sommigen naar het mij voorkomt nogal eens gewaagd van allerlei problemen, die men als splinternieuw (liefst „na-oorlogsch") schijnt te beschouwen, zonder te vermoeden, dat men daarin toch wezenlijk te doen heeft met vragen, waarover ook een vorig geslacht heeft nagedacht, en op menig punt een licht ontstoken, waaraan men slechts tot zijn schade achteloos voorbij kan gaan.

Een ijverige bestudeering van prof. Geesink's werk zou m. i. voor velen dienstbaar kunnen zijn, om verloren vastheid te herwinnen, vertroebeld inzicht te verhelderen, en weer blijdschap te smaken over den rijkdom en de schoonheid der Christelijke, Gereformeerde wereldbeschouwing, waarvan deze auteur een zoo beslist en sympathiek verdediger is.

RIDDERBOS.

ONTVANGEN BOEKEN.

Joh. Hempel. Gott und Mensch im Alten Testament. Stuttgart. W. Kohlhammer 1926.

M. H. A. van der Valk.
Rotterdam, Handelsmaatschappij Goudswaard Rotterdam.

Dr Ed. König. Die Psalmen.
Gütersloh. C. Bertelsmann 1927.

Ds. K. Schilder. Bijbelsch Dagboek. Goud, Wierook en Myrrhe. Afl. 2 en 3.
Delft. Boekhandel en Drukkerij W. D. Meinema.

Gereformeerd Kerkrecht in de practijk. Schrijver en uitgever onbekend.

Dr W. Kolfhaus. Um die Zukunft des Volkes.
Barmen. Verlag des Verbandes evangelischer Schulgemeinden und Schulvereine. Siegesstr. 128.

Dr J. A. C. van Leeuwen. Het N. Testament. Derde druk.
Amsterdam. H. A. van Bottenburg. 1927.

Jaarverslag der Ned. Chr. Studenten Vereeniging over den Cursus 1925/26.

Dr K. Dijk. De voorzienigheid Gods.
Amsterdam. N.V. Dagblad en Drukkerij De Standaard. 1927.

Dr Geerhardus Vos. Self-disclosure of Jesus.
New-York. George H. Doran. 244 Madison Avenue.

Menigerlei Genade. Zestiende jaargang. Afl. 31—40.
Kampen. J. H. Kok 1927.